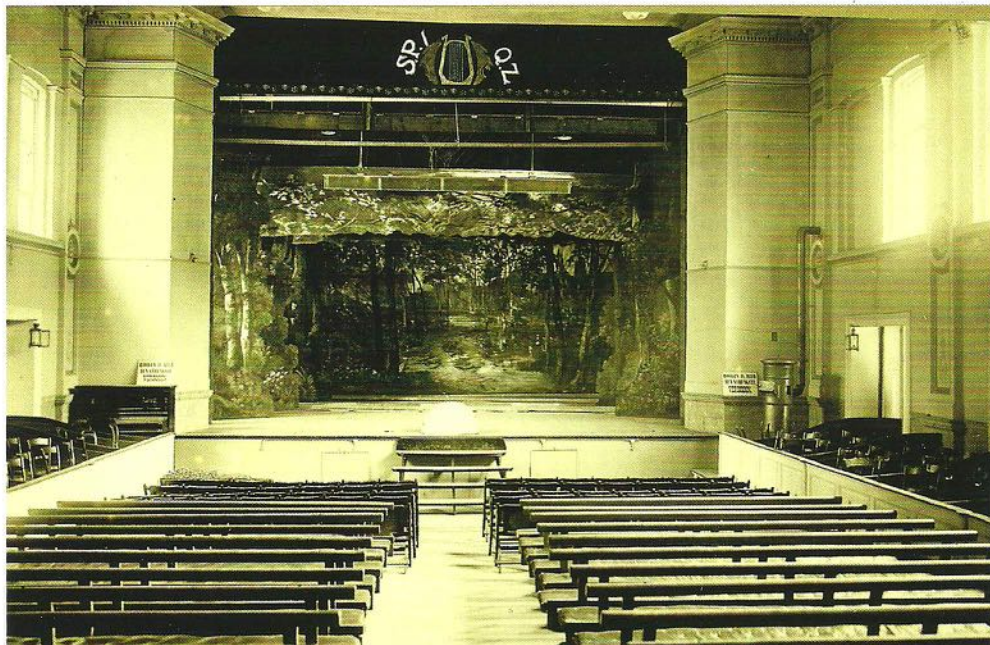

250 jaar Groote of Oranje Sociëteit

Portret van een illustre gezelschap 1763–2013

Chris Schriks

Een willekeurige passant die door het oude Zutphen wandelt, zal niet bevroeden dat aan de 'Grote Markt' in de achttiende eeuw tegenover de Wijnhuistoren Hotel de Kroon was gevestigd, waar van 1763 tot 1779 ook een sociëteit was gehuisvest: een gezelschap dat in 1779 onderdak kreeg in het pand Houtmarkt 73, waarin later een apotheek werd gevestigd. Wanneer de wandelaar aan het einde van de Turfstraat de hoek om slaat naar de Oude Wand en daar het monumentale gebouw ziet op de hoek van de Lombardsteeg, zal verbaasd zijn als hij hoort dat de sociëteit na het vertrek van de Houtmarkt daar al van 1803 af domicilie heeft.

De schouwburgzaal, vermoedelijk rond 1900. (Stedelijk Museum Zutphen)

Tegenwoordig is deze sociëteit nog eigenaar van een klein gedeelte van het gebouw; in het overig deel van het complex zijn appartementen gevestigd. Tot de jaren zeventig van de vorige eeuw was dit deel het cultureel centrum van Zutphen, met een schouwburg, een bioscoop, en met zalen die men voor feestelijke avonden kon huren.

Verbondenheid met Oranje

Op 16 april 2013 was het tweehonderdvijftig jaar geleden dat deze sociëteit werd opgericht. Toen, in 1763, onder de naam *Sociëteit*, die in 1815 niet zonder reden werd gewijzigd in *Groote Sociëteit*. Het was een algemeen ge-

bruikte benaming, die men in verscheidene steden tegenkwam. Om de verbondenheid met Oranje te symboliseren werd de naam in het reglement van 1967 formeel gewijzigd in *Groote of Oranje Sociëteit*. Dat was een late bevestiging van wat sinds 1787 algemeen bekend was: de Groote Sociëteit was een oranjegezinde sociëteit.

Dat was niet altijd zo expliciet geweest, want in de periode van 1763 tot 1787 telde de sociëteit ook patriotten onder haar leden. De bekendste van hen was Robert Jasper van der

Bedienden omstreeks 1900.

Capellen, die na de dood van zijn neef Joan Derk van der Capellen, de anonieme auteur van het pamflet *Aan het Volk van Nederland*, hem opvolgde als leider van de patriotten in Oost-Nederland.

Ook al speelde de politiek een rol in de sociëteit, zij was (en is nog) voornamelijk een gezelschap van gelijkgestemde zielen die op 'aangename wijze discreet met elkander wilden verkeren', een sociëteit waarvan alleen

'fatsoenlijke heeren' lid konden zijn. Een heerschappij dat in de stad of in het Kwartier van Zutphen van betekenis was, behoorde lid te zijn van de sociëteit.

Twee kampen

De sociëteit is opgericht in een periode waarin de frustraties tussen regenten en burgers, tussen stadhouders- of prinsgezinden en staatsgezinden, tussen conservatieven en democraten aan de oppervlakte kwamen. Naast afkomst speelde ook religie een belangrijke rol. Wie niet 'gereformeerd' was, telde in de achttiende en deels nog in de negentiende eeuw niet of nauwelijks mee. Wie niet afkomstig was uit een achtenswaardige familie, geen bezittingen had, niet kon bogen op voorouders met een adellijk of aristocratisch verleden, had niets in te brengen. Zo ontstonden twee kampen.

Aan de ene kant *regenten*, die het verleden koesterden, en de Oranjes zagen als door God geroepen hoeders van het land. Stedelijke regenten, die weliswaar hun privileges en onafhankelijkheid verdedigden tegenover de stadhouders, de Staten-Generaal en de Staten der gewesten, maar ook beseften dat de stadhouders het leger aan hun kant hadden. Het waren ook de Oranjes die hun dynastie bewaakten en het als hun taak zagen om de Vereenigde Nederlanden bij elkaar te houden en een oog te houden op regenten en burgerij, opdat het volk niet te zeer geknecht werd door bestuurders die voornamelijk afkomstig waren uit adel en patriciaat.

Aan de andere kant bevond zich een verzameling ongelijksoortige groeperingen die in de achttiende eeuw werden betiteld als *patriotten*. Onder hen vond men mondig geworden ondernemers, boeren, beoefenaren van vrije beroepen, leraren, dominees van verschillende kerkgenootschappen, geleerden, schrijvers, pamflettisten, drukkers en uitgevers. Zij waren niet per se tegen Oranje, maar

vonden wel dat ook hun een rol toekwam in het bestuur van de stad, van het kwartier en het gewest.

Dat streven zat de gevestigde vroedschappen dwars. Zij wensten alle bestuurlijke bevoegdheden in handen van de stedelijke magistraat. Voor zover het de stadhouders betrof, accepteerden dezen alleen kandidaten die hadden getuigd van hun oranjegezindheid. Dat ging bij de burgerij wringen, omdat deze de voorkeur gaf aan vertrouwd 'eigen volk'.

Eigen helden

Omdat Zutphen een garnizoensstad was, en het reglement van de Sociëteit ook militairen toeliet, ja zelfs voorschreef dat in de directie – het bestuur – ook twee militairen zitting moesten hebben, was de sociëteit, als het erop aankwam, een oranjegezinde sociëteit. De stadhouder was immers hun hoogste commandant, aan wie ze hadden te gehoorzamen. Trouwens, de provincie Gelderland was, in tegenstelling tot menig ander gewest, van oudsher oranjegezind. Dat betekende dat de patriotten, die al gauw werden uitgemaakt voor verraders van de Republiek, grote voorzichtigheid moesten betrachten.

Aangezien noch de stadhouder, noch de regenten tegemoet wilden komen aan de verlangens van de burgerij, ontstond in een aantal steden een strijd, die ook zijn weerslag vond in oranjegezinde en patriottistische genootschappen. Door beide partijen werd het verleden bekeken door een gekleurde bril. De prinsgezinden verheerlijkten de daden van Willem van Oranje, Maurits, Frederik Hendrik en Willem III; de patriotten hadden als staatsgezinden hun eigen helden in Johan van Oldenbarnevelt en de gebroeders De Witt.

Anders dan in de zeventiende eeuw was de invloed van de Republiek der Vereenigde Nederlanden op het wereldtoneel marginaal ge-

worden. Ondanks de oorlogen met Engeland, die steeds weer gingen over de heerschappij op zee, was door het huwelijk van stadhouder Willem II met Henriëtte Maria Stuart een band met Engeland ontstaan. Deze verbintenis werd nog eens versterkt door het huwelijk van hun zoon Willem III met Mary Stuart, die respectievelijk koning en koningin van Engeland werden. Het was een 'protestantse' lotsverbondenheid die de Engelsen politiek goed uitkwam. Onder druk van de Engelse regering wilde de latere stadhouder Willem V het landleger uitbreiden als tegenwicht voor Englands erfvijand Frankrijk. Met het geld dat daaraan werd besteed, kon men immers geen schepen bouwen.

De patriotten daarentegen pleitten voor uitbreiding van de vloot en bescherming van de handel. Daardoor werden zij verklaarde tegenstanders van Engeland, dat op zee geen concurrentie dulde. Bovendien werd de patriotten hoogst kwalijk genomen dat zij sympathie koesterden voor het katholieke Frankrijk, waar bovendien verderfelijke Verlichtingsideeën waren ontsproten. Het leek allemaal ver van Zutphen verwijderd, maar dat was schijn.

Revoluties

Gestimuleerd door ideeën uit de Verlichting en de toegenomen mondigheid ging in de jaren zeventig in verscheidene gewesten oud zeer uit het begin van de achttiende eeuw opnieuw branden, toen de burgerij tevergeefs had gevraagd om enige invloed in de stadsbesturen. Het waren echter niet alleen burgers die op de barricaden klommen, ook uit de aristocratie hoorde men stemmen opgaan van verlichte regenten die meenden dat het tij was gekeerd en dat regeringsreglementen moesten worden aangepast. Weliswaar doelde men niet op een omwenteling van het staatsbestel, maar op het herstel van de bevoegdheden van de burgerij die zelf wilde uitmaken

wie zitting moest hebben in de 'colleges van gemeenslieden', die zij als het tweede lid van de stadsregering beschouwde.

Dat college bestond van oudsher uit vertegenwoordigers van de gilden, broederschappen, burgercompagnieën en respectabele beroepen, maar gaandeweg waren de magistraat van de stad, de Staten van het Kwartier en het Gewest, onder goedkeuring van de stadhouder, gaan uitmaken wie daarin moesten worden benoemd. Een kandidaat die niet de zegen had van de stadhouder, maakte geen kans op een benoeming. Bovendien, benoemingen van zowel de vroedschappen als van de colleges van gemeenslieden waren benoemingen voor het leven geworden, en ook dat zat de burgerij dwars.

Menige magistraat die vreesde voor wanorde en oproer, trachtte de onrust met geweld te beteugelen. Dit had tot gevolg dat de tegenstellingen zich verhardden en dat in 1784 in Zutphen, maar ook elders, revoluties plaatsvonden die zelfs het karakter van een burgeroorlog kregen. De regenten moesten het veld ruimen, en de patriotten namen in een aantal steden hun rol over.

Het was een overwinning die van korte duur zou zijn. Al in 1787 was ze voorbij, althans voor enkele jaren. De regenten namen hun plaatsen weer in, hier en daar met burgers in de vroedschappen, maar de stadhoudersgezinden hadden het pleit royaal gewonnen dankzij het militair ingrijpen van de Engelsen en de Pruisen.

Die gebeurtenissen hadden tot gevolg dat achter het decor van 'aangenaam en gezellig verkeer' ook in de sociëteit afrekeningen plaatsvonden tussen patriotten en orangisten. De patriotten verdwenen uit de sociëteit. Een aantal van hen moest het vege lijf redderen door naar de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk te vluchten. Tot de Zutphenaren die de wijk moesten nemen, behoorde ook Robert Jasper van der Capellen. Hij werd in

1788 door het Hof van Gelderland bij verstek ter dood veroordeeld.

Vijftigste lustrum

Hoe het de sociëteit in het voorbije kwartmillennium is vergaan, is beschreven in een boek* dat ter gelegenheid van het vijftigste lustrum is verschenen. Het beschrijft de geschiedenis van dit illustre gezelschap, waarvan in de achttiende, negentiende en een deel van de twintigste eeuw menig lid zijn stempel heeft gedrukt op stad en land.

Het boek verhaalt over de animositeit tussen bestuurders en bestuurden, over de roerige jaren 1780-1787, over de eerste *Zutphensche Courant* en zijn recalcitrante uitgever, over petitieën en rekwēsten van burgers waarnaar niet werd geluisterd en over de wisselingen van de vroedschappen en de regimes waaronder Zutphen leefde. Dat waren achtereenvolgens de Republiek uit het Ancien Régime, de Bataafse Republiek, met de moeizaam verworven gelijkstelling van katholieken, doopsgezinnen

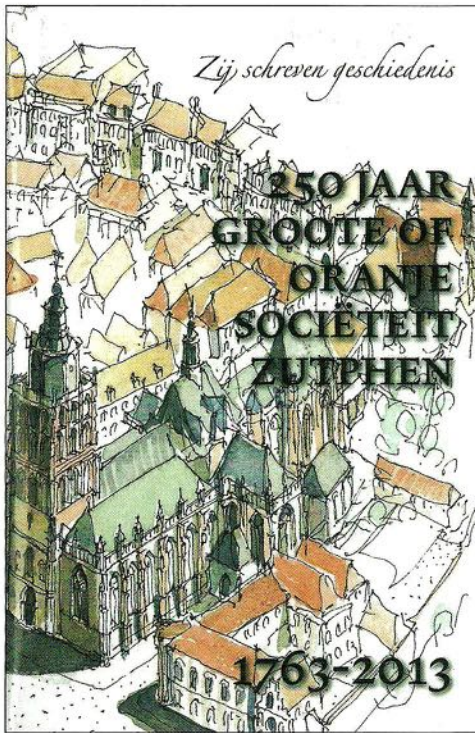
* Zie de rubriek 'Signaleringen'.

Deze muurschildering van M. Germans uit 1982 bevindt zich in de Oranje Sociëteit. Ze is gebaseerd op de gravure van C. Troost uit 1748. (collectie Groote of Oranje Sociëteit)

den en joden, het Koninkrijk Holland, met een Franse koning, en het vorstendom dat al spoedig het Koninkrijk der Nederlanden werd onder een Oranjevorst.

Dankzij de rol van progressieve liberalen rond het midden van de negentiende eeuw maakten monarchale constituties plaats voor een constitutionele monarchie, waardoor de samenleving gaandeweg een democratischer karakter kreeg. Het waren ontwikkelingen die ook leden van de sociëteit niet onberoerd lieten. Al vanaf het begin van de negentiende eeuw hadden zij zich ingespannen om de armoede te bestrijden en de werkgelegenheid en het onderwijs te bevorderen.

Sinds 1763, het jaar waarin de sociëteit werd opgericht, heeft de stad naast enkele hoogtepunten vele dieptepunten gekend. Met name de Tweede Wereldoorlog, het bombardement op Zutphen en de ontploffing van een munitietrein zijn voor velen nog levende

Omslag van het onlangs verschenen boek.

herinneringen. De deportatie en moord op meer dan vierhonderd joodse stadgenoten is zonder twijfel de meest tragische gebeurtenis geweest.

Het boek staat stil bij de Verlichting, die in toenemende mate haar invloed deed gelden in de opvattingen van de bevolking, bij de zuiveringen in de sociëteit en bij het opnieuw zoeken naar eendracht tussen voormalige tegenstanders. Dat het geen afstandelijke geschiedenis is geworden, blijkt uit het feit dat in het werk levensbeschrijvingen zijn opgenomen van illustere leden, die een belangrijke rol hebben gespeeld in de stad en het land. Het gaat om een beperkt aantal, want in het (all-time) ledenregister, dat circa zevenentwintighonderd namen telt, is zonder moeite nog een aantal leden te vinden dat betrokken is geweest bij het bestuur van de stad en haar instellingen of bij ondernemingen die in Zutphen werden gevestigd.

Zo bevat het boek biografische portretten uit de achttiende eeuw van patriotten als Robert Jasper van der Capellen, Willem Hendrik van Hasselt, Bernard Joost Verstege en Berent Wildrik, náást schetsen van hun gedegen prinsgezinde tegenstanders als August Robert van Heeckeren van Suideras, Engelbert Croockceus, Hendrik Jan van Loe, Rudolph Jan Staring en Paravicini di Capelli. Met uit de negentiende eeuw beschrijvingen van Reinier Willem Tadama, David Evekink, Jacob Dam en J.J. Ramaer. En uit de twintigste eeuw Walraven van Hall, Edzard Bosch van Rosenthal, H.L.A. Visser, Johannes Dijckmeester, en meer recent mannen als Minus en Hank de Jonge, Jan van der Kluit en Ben Kolster.

Of de huidige sociëteit nog steeds een elitair gezelschap is, daarover kan men verschillend oordelen. Het ledenbestand anno 2013 telt bijna tweehonderd leden uit Zutphen en omgeving. Het bestaat uit (veelal gepensioneerde) bestuurders, rechters, ambtenaren, artsen, managers, consultants, leraren, ondernemers en beoefenaren van vrije beroepen: 'heeren' die allen voor hun brood (hebben) moeten werken. ●

Met dank aan Karel Glaser, Michel Groothedde en Richard Hermans.

REGLEMENT
VOOR DE
SOCIETEIT
TE
ZUTPHEN.

OPGEREGT

Den 16. APRIL 1763. en , by Vernieuwing , gearresteert
den 18. MAART 1774.

TE ZUTPHEN,
Gedruckt by H. van BULDEREN, 1779.

ART. I.

Het getal der Heeren Leden, zoo Politicquen als Militairen, uit welke deze Societeit zal bestaan, blyft, voor als nog, onbepaald.

ART. II.

Tot onderhouding der goede orde, en tot voortzettinge van verhoopt genoegen, en harmonie, zal de *toezicht en Directie* van gemelde Societeit aan vier Heeren Directeuren, twee Politicque, en twee Militaire Leden, benevens een Secretaris mede-Directeur, toevertrouwd worden; zulende de twee Politicque Heeren Directeuren en de Secretaris binnen deze Stadt, hunne vaste woonplaats moeten hebben.

ART. III.

De *Bedieninge* der Heeren Directeuren en Secretaris mede-Directeur, zal niet langer dan voor den tyd van twee Jaeren, wezen, ten zy de Heeren Leden eenpaerig goedvonden een, of beide afgaende Directeuren, als mede de Secretaris voor twee Jaeren te continueren, en zulks door gezeide Heeren wierd aangenomen.

ART. IV.

De *verkiezinge van twee nieuwe Directeuren*, te weten een Politicque en een Militaire, zal s'jaarlyks, en, om de twee jaeren, van den Secretaris, op de groote verga-
de-